

PROTEKCIONIZAM I SLOBODNA TRGOVINA U VREME GLOBALIZACIJE

Protectionism and the Free Trade in the Globalization Era

ABSTRACT The United States and European countries were not always forceful advocates of a free trade. At different times in their history, these countries had a strong impulse toward economic protectionism. After the Second World War, the free trade became dominant concept on the world scale and many scholars took it as the key indicator of the globalization process. However, a new protectionism also appeared, primarily in developed countries. At the beginning of new millennium, in spite of some successful attempts to liberalize world free trade, such efforts still face formidable obstacles. We argue that these obstacles are not principally economic in nature but are the outcomes of deliberate efforts to conserve the actual world order. Therefore, we conclude, the free trade appears not to be a condition of globalization. Rather it is the opposite, the globalization, in its wider sense, is the condition sine qua non of the free trade.

KEY WORDS globalization, free trade, protectionism

APSTRAKT Sjedinjene Američke Države i evropske zemlje nisu oduvek bile zagovornici slobodne trgovine. Njihova istorija bila je obeležena merama snažnog ekonomskog protekcionizma. Nakon Drugog svetskog rata koncept slobodne trgovine postao je dominantan na svetskom nivou. Mnostvo autora zbog toga smatra da je slobodna trgovina postala najvažniji indikator globalizacije. Međutim, svedoci smo pojave novog protekcionizma, prvenstveno u razvijenim zemljama. Na početku novog milenijuma, uprkos nekim značajnim pomacima ka liberalizovanju svetske slobodne trgovine, takvi pokušaji još nailaze na ogromne prepreke. Mi smatramo da ove prepreke nisu prvenstveno ekonomske prirode, već su posledica pokušaja da se očuva postojeći svetski poredak. Slobodna trgovina, naš je zaključak, nije uzrok globalizacije, pre bi se moglo reći da je globalizacija u širem smislu dovoljan uslov razvoja slobodne trgovine.

KLJUČNE REČI globalizacija, protekcionizam, slobodna trgovina

Poslednjih godina u javnom govoru sve češće se koristi reč protekcionizam¹. Kao suprotnost pojmu slobodna trgovina, protekcionizam se smatra specifično ekonomskom pojavom. Međutim, s obzirom da su debate o protekcionizmu oživele u vreme koje mnogi - s pravom ili ne - smatraju epohom globalizacije, protekcionizam pobuđuje mnogo širi interes. Za većinu liberalnih ekonomskih analitičara pojam globalizacije je nespojiv sa protekcionizmom. Protekcionizam, naime, direktno i indirektno utiče na smanjenje obima međunarodne trgovine, što se smatra jednim od ključnih aspekata i indikatora ekonomske globalizacije.

Cilj ovoga teksta je ukazivanje na neke od uzroka jačanja protekcionizma u savremenom svetu i sagledavanje protekcionizma u kontekstu promena u svetskom poretku.

Nekoliko prethodnih napomena

Debata između zagovornika slobodne trgovine, s jedne, i protekcionizma, s druge strane, započeta je krajem 17 veka. Njen intenzitet je varirao u zavisnosti od istorijskog trenutka i prostora na kojem je vođena. Zagovornici slobodne trgovine² po pravilu su zagovornici slobodnog tržišta, ali izuzeci svedoče da *nije nužno biti protiv slobodnog tržišta da bi se zagovarala protekcionistička politika*. Fridrih List (Freidrich List), čuveni pruski zagovornik protekcionizma prema vannemačkim područjima, istovremeno je bio veoma zaslužan za stvaranje carinske unije (*Zollverein*) između osamnaest nemačkih država 1834. godine i strastveni zagovornik slobodnog tržišta. Njegov protekcionizam bio je uslovljen isključivo političkim razlozima, odnosno željom za ujedinjenjem Nemačke (Bartlett, 2001). S druge strane, biti zagovornik slobodne trgovine *ne znači nužno* biti zagovornik slobodnog tržišta. Mada se pojmovi slobodno tržište i slobodna trgovina u svakodnevnom govoru neretko izjednačavaju, ne sme se zaboraviti da je slobodno tržište širi pojam koji u svom izvornom značenju podrazumeva ne samo slobodan protok roba i usluga, odnosno slobodnu trgovinu već i slobodan protok radne snage, novca, kao i stvaranje tržišta prirodnih resursa kao što je zemljište, odnosno prirodni

¹ U vreme pisanja teksta (mart 2005. godine) na svetskom Internet pretraživaču «Google» moglo se naći 453.000 linkova koji na različite načine upućuju na ovu reč. *Protekcionizam* se najkraće može definisati kao ekonomska politika koja štiti i-ili favorizuje domaće proizvođače podizanjem visokih carina i uvođenjem drugih mera kojima se onemogućuje, ili bar obeshrabruje uvoz stranih proizvoda. Protekcionističke mere jedne zemlje najčešće izazivaju recipročne mere drugih zemalja tako da se u konačnom zbiru smanjuje obim međunarodne trgovine.

² Pod slobodnom trgovinom u ovom tekstu podrazumevamo ekonomski koncept koji se odnosi na mogućnost da pojedinci i kompanije iz jedne zemlje prodaju svoje proizvode u drugim zemljama bez ograničenja i po cenama koje nisu ograničene carinama ili drugim trgovinskim barijerama. Slobodna trgovina se najčešće obezbeđuje trgovinskim sporazumima između dve ili više zemalja.

resursi. Svedoci smo činjenice da u većini razvijenih zemalja koje se ponose svojim slobodnotržišnim nazorima postoje visoke barijere koje ograničavaju, a ponekad i onemogućavaju slobodan protok radne snage, tehnologije i slobodnu trgovinu prirodnim resursima.

Druga važna napomena odnosi se na činjenicu da u aktuelnim raspravama o globalizaciji često nema dovoljno sluha za razlikovanje pojmova globalna ekonomija i internacionalizacija ekonomije.³ Tako, na primer, Maria Livanos Ketani (Maria Livanos Cattani), generalni sekretar uticajne Međunarodne ekonomske organizacije (International Chamber of Commerce) globalizaciju opisuje kao “povećanje međuzavisnosti nacionalnih ekonomija, kako razvijenih tako i onih u razvoju. Takva ekonomska integracija javlja se kada su zemlje otvorene ka proširenju tokova trgovine, kapitala, rada i ideja sa ostatkom sveta” (Livanos Cattani, 2004). Osim što se globalizacija svodi na ekonomsku dimenziju, ona se poistovećuje sa kvantitativnim povećanjem interakcija između nacionalnih privreda. Globalno povezivanje i stvaranje globalne ekonomije podrazumeva, međutim, kvalitativnu promenu koja znači stvaranje globalne privrede kao relativno samodovoljne celine. Drugim rečima, protekcionizam se može pojaviti jedino u kontekstu odnosa između nacionalnih (ili regionalnih) ekonomija. *Protivnici protekcionizma ne moraju stoga nužno biti zagovornici globalne ekonomije.* Oni jednostavno mogu zagovarati povećanje obima trgovine između nacionalnih ekonomija, s ciljem i u meri u kojoj to povećanje odgovara aktuelnim interesima pojedinih zemalja, ili grupa zemalja. Istovremeno, globalizacija ekonomije shvaćena na način koji podrazumeva da “*privredni činioci deluju u globalnoj mreži integracije koja prelazi nacionalne i geografske granice*” (Castells, 2000) znači da se ona može odvijati i u regionalnim okvirima. Regionalna globalna ekonomija, međutim, može podrazumevati, a ponekad i podrazumeva protekcionizam prema drugim regionima ili državama.

Navedene napomene svedoče da pojednostavljena, a u javnim debatama eksplicitno ili implicitno rasprostranjena shema: slobodna trgovina = slobodno globalno tržište = globalna ekonomija = globalizacija, mora biti uzeta sa značajnim rezervama. Pre bi se moglo reći: a) da je slobodna trgovina nužan, ali ne i dovoljan uslov slobodnog globalnog tržišta; b) da globalna ekonomija može, ali ne mora nužno biti povezana sa slobodnim globalnim tržištem iz najmanje dva razloga. Prvi je taj što globalna, u smislu nadnacionalna, ekonomija može biti u vezi sa regionalnim slobodnim tržištem, a drugi logički moguć razlog je što globalna

---

³ Na konfuziju koju izaziva nerazlikovanje pojmova globalizacija i internacionalizacija među prvima je upozorio Skler (Sklair, 1991).

ekonomija ne mora uopšte biti u vezi sa slobodnim tržištem; c) globalizacija ekonomije je nužan, ali ne i dovoljan uslov globalizacije.⁴

Protekcionizam i međunarodna trgovina

U savremenoj privrednoj istoriji protekcionizam bi se pre mogao smatrati pravilom nego izuzetkom. Dominantna "ekonomska" doktrina u zapadnoj Evropi 17. i 18. veka bio je merkantilizam. Osnovni razlog zbog kojeg se merkantilizam povezuje sa protekcionizmom nalazi se u insistiranju tadašnjih dvorova na povećanju izvoza i smanjenju uvoza sa ciljem ostvarenja, današnjim rečnikom rečeno, pozitivnog spoljnotrgovinskog bilansa, odnosno pribiraranja što veće količine plemenitih metala - koji su tada služili kao dominantno sredstvo razmene - u dvorsku kasu⁵. Tomas Man u Engleskoj, a Kolber u Francuskoj dokazuju da se do viška plemenitih metala koji obezbeđuju veću moć i bogatstvo države može doći samo tako što će se strancima prodavati više, a od njih kupovati manje robe.

Izuzetak od tog pravila ne predstavlja ni Engleska koja već u to doba počinje da izrasta u evropsku i svetsku silu prvog reda. Mada svoj prvobitni uspon dužuje periodima u kojima je, poput Nizozemske⁶, praktikovala slobodnu trgovinu, Velika Britanija je svoju protekcionističku politiku konsekventno sprovodila tokom čitavog 17. i 18. veka. Naravno, u toj opštoj klimi moguće je uočiti oscilacije u visini barijera koje su pojedine države postavljale za uvoz strane robe, kao i razlike među ograničenjima koja su postavljana za uvoz robe iz različitih krajeva sveta, međutim, generalno posmatrano, sve te razlike su se uklapale u opšti protekcionistički trend.

Rezultat takvog trenda bio je i rat za nezavisnost koje su američke kolonijalne države povele protiv Ujedinjenog kraljevstva. Mada je povod revoluciji bio u vezi sa merkantilističkom politikom koju je Engleska sprovodila prema svojim američkim kolonijama, to nije sprečilo stvaraoce moderne američke države da svoju

⁴ Sve navedeno moglo bi se prikazati u vidu modela: $ST < SGT \neq GE < G$ gde je ST – slobodna trgovina, SGT – slobodno tržište, GE – globalna ekonomija, G – globalizacija. Ovaj model nesumnjivo je različit od modela $ST = SGT = GE = G$

⁵ Merkantilizam je ekonomska doktrina koja obuhvata čitav niz ideja i preporuka od kojih ćemo ovde pomenuti samo neke: ekonomsko bogatstvo nacije zavisi od količine plemenitih metala koje poseduje na kraju godine. Da bi se ovaj cilj postigao neophodno je obezbediti pozitivan trgovinski bilans. To podrazumeva podsticanje izvoza i ograničavanje uvoza. Iz toga sledi da je za nacionalnu privredu najbolje ukoliko je samodovoljna. Rampel opširnije razmatra pomenute i navodi još sedam karakteristika merkantilizma (Rempel).

⁶ Zagovornici slobodne trgovine rado ističu primer Nizozemske, a posebno gradova kao što su Antwerpen u prvoj polovini 16. i Amsterdam u prvoj polovini 17. veka koji su svoj najveći uspon doživeli u periodima kada su podsticali slobodnu trgovinu. Konsekventno tome, uvođenje protekcionističkih mera krajem 17. veka smatra se početkom brzog ekonomskog kraha tih gradova (Bartlett, 2001).

ekonomsku politiku baziraju upravo na principima protekcijonizma. Jedan od najvažnijih zagovornika američkog protekcijonizma s kraja 18. veka bio je Aleksandar Hamilton (1755-1804) uticajni američki političar, prvi državni sekretar finansija i osnivač Nacionalne banke SAD. Njegovi ključni argumenti bili su povezani sa potrebom da se zaštiti američka industrija koja je bila tek u povoju. Mada se Hamilton može smatrati rodonačelnikom američkog protekcijonizma i njegovim prvim i najvatrenijim zagovornikom, prvi veliki talas protekcijonizma zahvatio je Ameriku kasnije - sredinom prve polovine 19. veka. Za Hamiltonova života prosečna američka carinska stopa na uvoz različitih roba iznosila je oko 8.5%. Tek 1816. američki Kongres je prihvatio povećanje carinskih stopa za većinu tekstilnih proizvoda na 25%. Carinske stope su se vremenom povećavale i obuhvatale sve veći broj proizvoda, da bi vrhunac dostigle 1828. godine (Tariff of Abominations) kada su u proseku iznosile gotovo 49%. Politika visokih carina nastavljena je uz oscilacije i narednih decenija sve do pred američki građanski rat kada carine padaju na prosečan nivo od 20%. U toku i nakon građanskog rata visina carina nije smanjivana, ali je lista proizvoda na koje su se carine odnosile sužavana i proširivana u zavisnosti od različitih okolnosti. Ovakva, u osnovi protekcijonistička politika nastavljena je uz povremena odstupanja sve do kraja Drugog svetskog rata. Najznačajnije odstupanje predstavlja pokušaj liberalizacije trgovine, odnosno smanjivanja carina u vreme mandata predsednika Vudro Vilsona (1913-1922), međutim, već od 1922. različitim uredbama nivo carinskih stopa je počeo drastično da raste da bi svoj vrhunac doživeo 1930. godine takozvanim Smoot-Hevljevim (Smoot-Hawley) tarifama kada su carine za preko 20 hiljada uvoznih artikala podignute na rekordan i do tada nezabeležen nivo od preko 50% u proseku.

Većina ekonomskih analitičara liberalne tradicije smatra da je upravo ovo povećanje američkih carina u znatnoj meri doprinelo produbljivanju velike ekonomske depresije 30-ih godina (Bhagwati). Pored toga, autori te škole mišljenja smatraju da je protekcijonizam malo ili nimalo uticao na industrijski rast SAD. Liberalna ekonomska misao, kao što smo napomenuli, podrazumeva da je slobodna trgovina jedan od uslova prosperiteta svake privrede. Ta ideja prisutna je još od kraja 1776. godine, odnosno od objavljivanja Smitovog dela *Bogatstva naroda*. Iako je u evropskim, a posebno britanskim intelektualnim krugovima tog doba ekonomski liberalizam bio relativno brzo prihvaćen, praktična primena tih ideja bila je sporo i uz velike otpore prihvaćena čak i u zemlji njenog nastanka. Slobodno tržište, a posebno ideja o slobodnoj međunarodnoj trgovini u vodećoj ekonomskoj sili tog doba – Velikoj Britaniji počela je da se ozbiljnije zagovara u političkim krugovima tek od 20-ih godina 19. veka. Karl Polanji maestralno opisuje proces “*planskog uvođenja tržišta*” i otpore na koje je ono nailazilo u Velikoj Britaniji (Polanji, 2002). Liberalizacija spoljne trgovine odvijala se još teže. Prvi konkretni rezultati postignuti su polovinom XIX veka, kada su ukinuti, najpre 1846. Zakon o kukuruzu (Corn Laws), a zatim 1849. Navigacioni zakon (Navigation Act). Ukidanje ovih

uredbi, donetih još sredinom sedamnaestog veka u vreme uspona engleskog merkantilizma, omogućilo je uvoz žitarica u Veliku Britaniju pod manje restriktivnim uslovima i mogućnost da strani brodovi mogu uvoziti robu u Veliku Britaniju. Ključni čin u praktikovanju filozofije slobodne trgovine dogodio se, međutim, tek 1860. godine, kada su Velika Britanija i Francuska potpisale konvenciju o međusobnoj slobodnoj trgovini⁷. Ovaj akt je bio na snazi sve do Prvog svetskog rata, ali je Velika Britanija već 1879. godine učinila novi značajan preokret u svojoj spoljnotrgovinskoj politici okrećući se ponovo sve više trgovini unutar svog kolonijalnog carstva. U ostalim delovima Evrope toga doba situacija nije bila različita. Posebno je u protekcionističkim merama prednjačila Nemačka. Čak i one zemlje koje su poput Austro-Ugarske pokušavale da svoj ekonomski i politički uticaj prošire stvarajući carinske unije sa manjim susednim državama, obavezno su u takve ugovore unosile različite klauzule kojima je sadržaj tih ugovora mogao na kraći ili duži rok biti suspendovan.⁸

Protekcionizam nakon Drugog svetskog rata

Mada su pojedini istoričari i ekonomisti pokazali da postoji korelacija između opadanja, pre svega, ekonomske moći pojedinih država i stepena državne regulacije privrednih kretanja, posebno u oblasti spoljne trgovine (Bartlett, 2001), nije potpuno jasna uzročno-posledična veza između ovih pojava. Zapravo, jednostavan, a posebno uopšten odgovor na to pitanje nije ni moguće nedvosmisleno dati⁹. Ključni argument zagovornika slobodne trgovine jeste da otvorenost tržišta stvara prostor za konkurenciju, što samo po sebi nagoni domaće proizvođače na racionalnije i efikasnije poslovanje i samim tim ubrzava rast čitave lokalne privrede. Ma koliko

---

⁷ Mada je tokom 18. veka, a naročito u njegovoj drugoj polovini bilo pokušaja da se francuska trgovina oslobodi stega vlade i mada je merkantilizam trpeo snažne kritike, on se posle kratkotrajnih eksperimenata sa slobodnom trgovinom uvek vraćao kao dominantna praksa. Čak i u doba prevlasti fiziokratske ekonomske doktrine krajem 18 veka, koja je sa liberalizmom delila shvatanje da vlade ne bi trebalo da se mešaju u "prirodni ekonomski poredak", merkantilizam je uspeo da opstane jer su fiziokrati naglasak stavljali na proizvodnju - posebno poljoprivredu - kao izvor svih vrednosti, a trgovina im je bila u drugom planu. Tako su fiziokratska načela, dominantna u unutrašnjoj ekonomiji, mogla da se uklope u merkantilističke vizije o spoljnoj trgovini.

⁸ Tako je u ugovoru između Austro-Ugarske i Srbije o carinskoj uniji iz 1878. godine postojala takozvana veterinarska klauzula koja je značila da je veterinarska služba Austro-Ugarske mogla suspendovati uvoz svinja iz Srbije na neodređeno vreme ukoliko proceni da je to potrebno (Čalić, 2004).

⁹ Bagvati smatra da odgovor na pitanje da li trgovina doprinosi ekonomskom rastu, ili rast doprinosi povećanju obima trgovine zavisi od nivoa na kojem to pitanje analiziramo. Po njegovom mišljenju, na makroekonomskom nivou trgovina podstiče ekonomski rast, a na mikroekonomskom nivou porast obima trgovine je posledica ekonomskog rasta (Bhagwati).

nekome ubedljivo delovao, ovaj argument ne vodi dovoljno računa o istorijskim činjenicama. Naime, podsticaji za slobodnu trgovinu obično su dolazili od strane razvijenih zemalja, a ne obrnuto.¹⁰

U tom smislu, najsnažniji talas liberalizacije svetske trgovine usledio je nakon Drugog svetskog rata. Jedna od temeljnih postavki novog svetskog ekonomskog sistema bila je upravo vezana za slobodnu trgovinu. Već tada je bilo jasno da bez stvaranja sistema slobodne trgovine nijedna zamisao arhitekata novog svetskog ekonomskog poretka nije ostvariva. Činjenica da su iz Drugog svetskog rata u ekonomskom smislu izašle kao jedini stvarni pobednik za SAD nije mogla značiti mnogo ukoliko se ne bi stvorio poredak koji bi očuvao uspostavljene odnose moći. Osaženoj američkoj privredi bio je neophodan prodor i širenje. *“Prosvetiteljskom verovanju da “nesputana trgovina pristaje miru” pridružili su se pritisci izvoznorijentisanih industrija, koje su strahovale da bi posle smanjenja državnih narudžbina (podstaknutih proizvodnjom za rat – prim. V. V.) mogla da usledi posleratna recesija, ukoliko se ne budu otvorila prekomorska tržišta da apsorbuju proizvode povećane američke produktivnosti.”* (Kenedi, 1999: 403)¹¹

U tome treba tražiti osnovni razlog uspostavljanja novog ekonomskog svetskog poretka čiji su temelji utvrđeni osnivanjem Međunarodnog monetarnog fonda (MMF) i Svetske banke za obnovu i razvoj (SB) 1944. godine, a nešto kasnije – 1. januara 1948. godine - i Opšteg sporazuma o carinama i trgovini (GATT) kome se tada priključilo 23 zemlje. Naime, kako ističe Kenedi, *“zemlje koje su želele da obezbede sredstva za obnovu i razvoj koja su bila na raspolaganju pod ovim novim ekonomskim režimom bile su obavezne da se prilagode američkim zahtevima za slobodnom razmenom valute i otvorenom konkurencijom”* (Kenedi, 1999: 405).

Jasno je da Sovjetski Savez na to nije bio spreman, ali i one zemlje koje su bile spremne, pre svega, zemlje zapadne Evrope, u početku su imale malo koristi od novog sistema. *Laissez-faire* princip pogoduje onima koji imaju bolje startne pozicije, a šteti, ili bar ne koristi onima koji su u lošijoj poziciji. Svoje stvarne efekte novi svetski ekonomski sistem je pokazao tek nakon što su Maršalovim planom ubrizgane velike količine novca u Evropu, Japan i druge zemlje, što je omogućilo

¹⁰ Ma koliko ugodno sa evrocentrične tačke gledišta, bilo bi suviše pojednostavljeno ove istorijske činjenice posmatrati isključivo kao posledicu ekonomske neracionalnosti ekonomski nerazvijenih društava, jer zahtevi ka protekcionizmu rastu i u «modernim» društvima u situacijama kada su suočena sa ekonomskom stagnacijom.

¹¹ Treba istaći da je Amerika jedina od velikih sila izašla iz rata bogatija. Kako navodi Kenedi *«Kada je zaključen mir, Vašington je posedovao zlatne rezerve u vrednosti od 20 milijardi dolara, skoro dve trećine ukupne svetske sume od 33 milijarde i još ...više od polovine svetske industrijske proizvodnje se odvijalo u SAD, koje su, u stvari, proizvodile trećinu svetskih proizvoda svake vrste»*. To ih je takođe načinilo daleko najvećim svetskim izvoznikom na kraju rata, a čak i posle nekoliko godina su obezbeđivale trećinu svetskog izvoza» (Kenedi, 1999: 403).

njihovu temeljnu industrijsku obnovu. Podaci o obimu svetske trgovine o tome možda najbolje svedoče (tabela 1).

Tabela 1. Obim svetske trgovine 1850-1971 (1913=100)

1850	10.1	1938	103
1896-1900	57	1948	103
1913	100	1953	142
1921-1925	82	1963	269
1930	113	1968	407
1931-1935	93	1971	520

Izvor: Kenedi (1999: 465)

Dve i po decenije nakon Drugog svetskog rata predstavljaju zlatno doba međunarodne slobodne trgovine. Amerika u tom periodu podstiče razvoj multilateralne privredne saradnje, a gotovo svi značajni trgovinski sporazumi tog doba odvijaju se u nizu rundi pregovora pod pokroviteljstvom GATT-a. Opšte uverenje tog doba je da slobodna trgovina doprinosi ekonomskom rastu, socijalnoj stabilnosti, razvoju demokratije u svakoj zemlji pojedinačno, a opštem prosperitetu i očuvanju mira u svetu. Zaista, zemlje zapadne Evrope i Japan doživljavaju u tim godinama nezabeležen privredni rast. Ono što su želele, SAD su i dobile – partnere sa obe strane okeana koji ih okružuju. Početkom sedamdesetih, mada još uvek ekonomski najснаžnija, Amerika dobija dostojne ekonomske partnere, neki će već tada reći rivale, u Japanu i Evropi ma šta taj pojam značio.

Sedamdesete, međutim, predstavljaju značajnu prekretnicu na svetskoj ekonomskoj sceni. Ključni ton tim promenama daju upravo SAD kao najvažniji oslonac sistema koji je funkcionisao u prethodnom periodu. Povećanje spoljnotrgovinskog i državnog deficita, rast inflacije, opadanje rasta produktivnosti i društvenog proizvoda per capita usloveli su - kao jednu od mera američke administracije - odricanje od vezanosti dolara za zlato. Tim činom "*Bretonvudski sistem, u velikoj meri kreacija dana kada su Sjedinjene Države bile finansijski nadmoćne, srušio se kada njegov glavni stub više nije mogao da podnosi napore.*" (Kenedi, 1999).

Krizu sedamdesetih Arigi (Arrighi) opisuje kao klasičnu kapitalističku krizu hiperprodukcije. Njene korene on vidi u porastu produktivnosti koja je bila posledica intenziviranja konkurencije između američke, japanske i zapadnoevropskih privreda tokom 50-ih i 60-ih godina. Međutim, za razliku od ranijih slučajeva intenziviranja konkurencije, kada je to za posledicu imalo pad cena proizvoda, krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih došlo je do rasta cena primarnih proizvodnih imputa. Pre

svega, cena rada, koja je tokom prethodne dve decenije stalno rasla, krajem šezdesetih je nastavila da raste, ali u tom periodu (1968-1973) brže od rasta produktivnosti. To je izazvalo pad profitnih stopa u industriji i trgovini. Odgovor na tu situaciju pronađen je u smanjenju obima proizvodnje i trgovine, a umesto u investicije kapital se prelivao u špekulativne aktivnosti (Arrighi,1999). Poremećena svetska ekonomska ravnoteža uslovljena napuštanjem zlatnog standarda imala je uskoro za posledicu i stvaranje OPEC, odnosno dva uzastopna naftna šoka 1973. i 1979. godine. Ogromne količine novca koje su pricale od nafte uticale su na pad kamatnih stopa u razvijenim zemljama, pre svega u SAD, odnosno odliv novca na ofšor tržišta (Soros, 1999).

Za našu temu dve su važne posledice ovih kretanja. Prva je ta što je već sredinom 70-ih vrednost čistih monetarnih transakcija višestruko prevazišla vrednost postojeće svetske trgovine. Drugim rečima, to je značilo da su finansijske transakcije postale mnogo unosnije i značajnije od trgovinskih transakcija. Druga posledica se ogledala u tome što su razvijene zemlje pokušale da «*zaštite*» (podvukao V.V.) *njihove domaće ekonomije od rastuće nesigurnosti u snabdevanju energentima kroz deflatornu politiku koja je imala za cilj stvaranje trgovinskog suficita*» (Arrighi,1999:238). Drugi način zaštite ogledao se u sve većim pozajmicama na svetskom tržištu novca što je vodilo intenzifikovanju konkurencije i dodatno pojačalo već započetu ekspanziju finansijskih tržišta.

Najviše štete od turbulentnih sedamdesetih imale su najrazvijenije zemlje, u kojima je došlo do drastičnog opadanja stopa rasta.¹² Za ostale, manje razvijene i socijalističke zemlje, ova kriza je nadasve predstavljala koren buduće dužničke krize.

Krajem sedamdesetih i početkom osamdesetih došlo je do radikalne promene. Kapital je ponovo postao retko dobro. Američki izlazak iz krize u odnosu na Japan i Evropu bio je brži usled nove Reganove politike kojom je pozicija države kao konkurenta i regulatora privatnih finansijskih transakcija - što je bila do tada, postala pozicija zagovornika finansijskih špekulacija. Tako su u Reganovoj eri SAD svoj budžetski deficit povećale sa 74 milijarde na početku, na preko 300 milijardi dolara na kraju njegovog mandata. Nekada najveći kreditor, SAD su postale najveći svetski dužnik. No, posebno je važno naglasiti da je to bio preloman trenutak koji je pokazao snagu globalizacije finansijskog tržišta¹³ koja se ogledala u činjenici da ni

---

¹² U drugoj polovini sedamdesetih Karterova administracija je bezuspešno pokušala da vrati pod državnu kontrolu poljuljane ekonomske tokove podižući kamatne stope, no to joj nije pošlo za rukom, jer, kao što pokazuju istraživanja SB, i pored nominalnog rasta, zbog inflacije, realne kamatne stope su bile blizu nule.

¹³ Mada se najčešće globalizacija finansijskog tržišta poistovećuje sa ekonomskom globalizacijom, što je uostalom u ranijim radovima činio i autor ovog teksta, treba reći da globalizacija finansijskog tržišta predstavlja samo jedan segment ekonomske globalizacije.

najmoćnije države nemaju alternativu, već moraju prihvatiti diktat globalnog tržišta novca. Istina, porast značaja finansijskih tržišta i pozicija SAD na njima ponovo su uspele da u izvesnoj meri stabilizuju poljuljano američko samopouzdanje.

Za našu temu je važno naglasiti da je istovremeno došlo i do promena u američkoj spoljnotrgovinskoj politici. Mada zvanično nikada nisu napustile svoje zalaganje za slobodnu međunarodnu trgovinu, osamdesetih godina postala je očigledna promena kursa u tom pogledu. Pre svega, u Kongresu su ojačali zagovornici protekcionizma, što je rezultiralo smanjenjem ovlašćenja Predsednika pri sklapanju spoljnotrgovinskih sporazuma. Pored toga, SAD su postale mnogo osetljivije na pitanje recipročnosti pri sklapanju različitih multilateralnih i bilateralnih trgovinskih sporazuma. Insistiranje na transparentnosti trgovinske politike i zakonodavstva zemalja sa kojima se nalaze u trgovinskim odnosima postalo je pravilo. S tim u vezi, SAD su sve više insistirale i na deregulaciji industrije u partnerskim zemljama, što je svoju kulminaciju dostiglo u takozvanom Vašingtonskom konsenzusu 1989¹⁴. godine. Kontinuirano uvođenje mera i zahteva prema spoljnotrgovinskim partnerima nastavljeno je i devedesetih godina. Mada je i ranije bilo slučajeva trgovačkih i ekonomskih sankcija prema zemljama označenim kao "neprijatelji demokratije", ta praksa je postala pravilo nakon Hladnog rata. Klintonova administracija je pored toga uvela još jednu novinu u odnosima sa svojim trgovačkim partnerima. Nova politika podrazumevala je obezbeđivanje "minimalnih standarda" u oblasti radnog zakonodavstva i zaštite prirodne okoline u zemljama sa kojima ima trgovinske sporazume. Na taj način, proizvođači van Amerike u strukturu cene svojih proizvoda morali su da ukalkulišu neke nove stavke koje su njihove proizvode poskupljivale i činile manje konkurentnim na američkom tržištu. Osnovni zaključak posmatrača američke spoljnotrgovinske politike je da su u ovom periodu SAD akcenat svoje spoljnotrgovinske politike pomerile sa slobodne (free) na fer (fear) trgovinu. Najvatreniji zagovornici slobodne trgovine ovo pomeranje protumačili su kao jedan novi vid protekcionizma (Anderson).

No, najznačajnija i najdalekosežnija promena u svetskom trgovinskom sistemu koja je nastupila sredinom osamdesetih, a svoj pun zamah doživela

---

14 Vašingtonski konsenzus je fraza koju je 1990. skovao Džon Vilijamson (John Williamson) da bi opisao skup preporuka koje su godinu dana ranije američke i svetske ekonomske i finansijske institucije predložile zemljama Latinske Amerike. Ove preporuke uskoro su postale globalni ekonomski credo koji će mnogi označiti frazom «neoliberalizam». Lista tih preporuka, po Vilijamsonovom, mišljenju mogla bi se svesti na sledeće: fiskalna disciplina; preusmeravanje javne potrošnje ka visokoprofitabilnim i oblastima koja će obezbediti podizanje ukupnog dohotka; poreska reforma usmerena na snižavanje i proširivanje poreske osnove; liberalizacija kamatnih stopa; klizajući kurs valuta; trgovinska liberalizacija; liberalizacija u sferi stranih direktnih investicija; privatizacija; deregulacija; zaštita prava privatne svojine.

devedesetih, bila je vezana za pojavu trgovinskih blokova i jačanje bilateralizma u trgovinskim odnosima.

Multilateralizam, bilateralizam i trgovinski blokovi

Prvi bilateralni sporazum o slobodnoj trgovini SAD su potpisale sa Izraelom 1985. godine. Četiri godine kasnije sličan sporazum je potpisan i sa Kanadom, što je bio samo uvod u stvaranje Severnoameričkog sporazuma o slobodnoj trgovini (NAFTA) 1993. godine i početka pregovora o stvaranju Američke slobodne zone (FTAA) koja obuhvata sve zemlje severne i južne Amerike osim Kube. S obzirom da je gotovo četrdeset godina Amerika bila najvatreniji zagovornik multilateralnih sporazuma, okretanje ka bilateralnim sporazumima i osnivanju trgovinskih blokova tumači se kao, s jedne strane reakcija na evropske integracione tokove, a s druge strane, kao pokušaj SAD da u uslovima relativnog slabljenja svoje ekonomske moći obezbede poziciju regionalnog lidera u budućnosti (Conte and Carr, 2000). Međutim, s obzirom na činjenicu da su regionalni savezi postali karakteristika devedestih,¹⁵ kao i na činjenicu da su neki od njih, posebno EU, postali izuzetno delotvorni ne može se izgubiti iz vida ni politički kontekst, odnosno kraj Hladnog rata koji je "otklonio opasnost" od Sovjetskog uticaja. Oslobođene od straha od komunizma i Sovjetskog saveza, ma kako to paradoksalno izgledalo, uzdrmlalo je i oslabilo veze unutar "zapadnog" ekonomsko-političko-bezbednosnog sistema, koji je, između ostalog, stvaran po meri protivstavljanja SSSR-u¹⁶.

Prvi pokušaji integracija¹⁷ koji stoje u temelju današnje EU datiraju još iz 1951. godine kada je šest zemalja¹⁸ stvorilo Evropsku zajednicu za uglj i čelik. No,

¹⁵ U periodu od 1990. do 1994. nastala su 33 regionalna saveza. Prema podacima STO na kraju 2002. godine bilo je oko 250 različitih regionalnih trgovinskih sporazuma. Oko 170 različitih sporazuma je u pripremi, a očekuje se da će do kraja 2005. godine biti ukupno oko 300 delatnih sporazuma.

¹⁶ Rifkin smatra da je nestanak opasnosti od SSSR-a znatno doprineo slabljenju ekonomskih veza i uopšte ekonomske kordinacije u trouglu SAD–Evropa–Japan, a Volerstin ističe da je pobjeda liberalizma nad socijalizmom bila Pirova pobjeda i stim u vezi kaže: *«prožimajuće protivljenje državnom centralizmu delegitimizacijom državnih struktura potkopalo je suštinski stub savremenog svetskog sistema, državni sistem, stub bez kojeg je nemoguća neprekidna akumulacija kapitala»* (Volerstin, 2000).

¹⁷ Nakon posleratnog ekonomskog procvata, zapadnoevropske zemlje su ušle u period stagnacije tokom sedamdesetih i osamdesetih godina. Džim Pael (Jim Powel) smatra da je osnovni razlog evropske stagnacije u tom periodu bio protekcijonizam, koji u konkretnom slučaju on izjednačava sa barijerama trgovini proizašlim iz visokog nivoa privredne regulacije. Svaka od evropskih zemlja je imala sopstvene proizvodne standarde i svaka je štitila monopol svojih firmi u različitim oblastima privrede. U tom smislu, on posebno navodi vazduhoplovne kompanije i oblast telekomunikacija. Pored toga, različite vrste dozvola koje je trebalo pribaviti za prekograničnu trgovinu učestvovala su u ceni proizvoda i do 20% što je evropsku robu činilo nekonkurentnom (Powel). Iz današnje

taj korak, kao i nekoliko narednih, kao što su stvaranje Evropske ekonomske zajednice u Rimu 1957. tumačeni su, pre svega, kao politički potezi koji bi trebalo da preduprede unutarevropska sukobljavanja, a naročito ona tradicionalna između Francuske i Nemačke. Paralelno sa procesom stvaranja carinske unije koja će se 1967. godine nazvati Evropska zajednica, u zapadnoj Evropi je 1960. godine nastao još jedan ekonomski savez – Evropski sporazum o slobodnoj trgovini (EFTA)¹⁹, ali će počev od sedamdesetih veliki broj njenih članica postajati članicom Evropske zajednice.

Regionalni savezi, međutim, nisu bili naročito delotvorni sve do devedesetih godina i osnovni ton međunarodnoj trgovini davali su pregovori u okviru GATT-a²⁰. GATT je dopuštao sklapanje regionalnih sporazuma pod izvesnim uslovima, a pre svega ukoliko njihovo sklapanje ne dovodi u pitanje postojeće sporazume, odnosno ukoliko ne utiče na podizanje postojećih barijera prema zemljama koje im ne pripadaju.

Mada po svom kvalitetu (videti fusnotu 20) GATT,²¹ odnosno STO predstavlja “najniži” savez, njegov značaj i uticaj proizlaze, pored broja zemalja članica kojih je danas 148, prvenstveno iz podrške koju im daju najmoćnije zemlje

---

perspektive ova slika deluje nestvarno, ipak treba podsetiti da je ekonomska integracija Evrope tekla sporo i sa velikim oscilacijama.

¹⁸ Francuska, Nemačka, Italija, Belgija, Luksemburg i Holandija

¹⁹ Provojitno ovaj sporazum su potpisale: Austrija, Danska, Norveška, Švedska, Švajcarska, Portugal i Velika Britanija. Tokom narednih decenija ovom savezu će pristupiti još neke zemlje, ali će istovremeno već od 1972. iz njega istupati, najpre V. Britanija i Portugal, a zatim i ostale značajne članice koje se pridružuju Evropskoj zajednici. EFTA je imala posban značaj jer se preko nje veliki broj istočoevropskih zemalja uključivao u slobodnotrgovinske odnose sa zemljama zapadne Evrope.

Pored EZ i EFTA u Evropi je 1994. stvoren i Evropski ekonomski prostor koji je povezivao EZ i neke od zemalja EFTA. Pored navedenih, treba pomenuti da je devedesetih bilo još nekoliko ekonomskih inicijativa na tlu Evrope. 1994. stvorena je Srednjoevropska slobodna trgovinska zona, a godinu dana ranije Zajednica nezavisnih država nastala od nekoliko zemalja bivšeg Sovjetskog Saveza.

²⁰ U svetu je 1994. godine postojalo 40 ekonomskih sporazuma, odnosno saveza. Ovi savezi veoma su raznoliki po broju zemalja članica koje ih čine, ukupnoj populaciji i, shodno tome, obimu trgovine. No, osim ovih kvantitativnih razlika moguće je uočiti i razlike u kvalitetu, odnosno broju pitanja koje sporazumi regulišu. U tom smislu, treba razlikovati pet nivoa: *Preferencijalni trgovinski sporazumi* pojedinim, obično nerazvijenim zemljama daju određene povlastice za izvoz njihove robe u zemlje sa kojima su potpisale ovakve ugovore. *Slobodne trgovinske zone* u kojima se potpisnice sporazuma obavezuju na uklanjanje, ili bitno smanjivanje međusobnih trgovinskih barijera. *Carinske unije* u kojima se uklanjaju carinske barijere između potpisnika ugovora i istovremeno se te barijere postavljaju prema nečlanicama. *Zajednička tržišta* u najkraćem podrazumevaju slobodan protok svih faktora proizvodnje. *Ekonomске unije* predstavljaju najviši nivo ekonomske saradnje i podrazumevaju harmonizaciju ekonomskih politika zemalja potpisnica ove vrste sporazuma.

²¹ U okviru osme, takozvane Urugvajске runde pregovora GATT je prerastao u Svetsku trgovinsku organizaciju,

sveta, pre svega SAD. Pored toga, STO, uz SB i MMF, predstavlja jedan od tri ključna instrumenta regulisanja svetskih privrednih tokova. Od svog osnivanja do devedesetih sve tri organizacije su bile pod dominantim uticajem SAD. Međutim, nakon stvaranja EU – 1993. sve su češći primeri koji svedoče, ako ne o slabljenju uticaja SAD na rad ovih organizacija, a ono na jačanje uticaja drugih zemalja, odnosno grupa zemalja. U slučaju STO, o novoj strukturi moći svedoči porast broja prigovora na kršenje pravila organizacije od strane SAD, a posebno broj slučajeva u kojima ti prigovori postaju delotvorni u smislu da se od SAD traži da koriguju svoju politiku.²² Mnogi posmatrači smatraju da je nova struktura moći prvenstveno posledica jačanja regionalnih saveza, pre svih EU, čije članice sada mnogo snažnije utiču na kreiranje svetske trgovinske politike, odnosno mnogo delotvornije dovode u pitanje politiku Vašingtona.

S obzirom da je GATT od svog osnivanja doprinio sve većoj liberalizaciji trgovine u svetu, ove tenzije između najvažnijih zemalja otvorile su dva krupna pitanja. Prvo je da li “moda” stvaranja regionalnih sporazuma potkopava poluvekovni trend liberalizacije svetske trgovine, odnosno da li trgovinski blokovi predstavljaju smetnju daljoj liberalizaciji i stvaranju globalne ekonomije. Drugo pitanje, o kojem će još biti reči, tiče se karaktera transatlantskih ekonomskih veza, odnosno karaktera napetosti između SAD i EU.

Prva dilema je ekonomske prirode. No, ni u okviru egzaktne nauke kao što je ekonomija još nema jedinstvenog odgovora, niti jednorodne argumentacije na ovako postavljeno pitanje. Autori koji smatraju da su regionalni sporazumi štetni za liberalizaciju, uglavnom ističu da jačanje regionalnih veza i smanjivanje unutarregionalnih barijera negativno korelira sa liberalizacijom na multilateralnom nivou. Mnoštvo različitih ekonomskih modela pokazuje da ekonomski, politički i specijalni interesi posebnih grupa organizovanih na regionalnom nivou utiču da se na globalnom nivou održi status quo u pogledu dostignutog stepena liberalizacije trgovine. S druge strane, rukovodeći se maksimumom da je svaka liberalizacija dobra za liberalizaciju u celni, autori koji smatraju da regionalizam nije u suprotnosti sa globalnom liberalizacijom na različitim primerima pokazuju da regionalizam predstavlja garant slobodne trgovine²³. Ova debata nije završena i sigurno je da će još dugo okupirati ekonomiste, ali je već sada izvesno da su argumenti i jedne i druge strane dovoljno jaki da se može zaključiti da regionalizacija ima protivurečne učinke na liberalizaciju svetske trgovine. Posredno i ekonomski manje učeno, ova

²² U ovom tekstu se nećemo posebno baviti drugim zemljama, ali treba napomenuti činjenicu koja bi za budući razvoj odnosa u STO mogla biti značajna da su na konferenciji u Kankunu pregovori bili prekinti upravo stoga što se grupa 21 zemlje u razvoju oštro suprotstavila politici EU i SAD.

²³ Tako se, na primer, navodi da je nakon krize u koju je zapao sredinom devedesetih, Meksiko suspendovao svoje obaveze na koje se obavezao pristupanjem STO, ali ne i slobodnu trgovinu u okviru NAFTA. U konkretnom slučaju regionalizam se tako predstavlja kao garant slobodne trgovine (Frankel, 1997).

debata prisutna je i u sociološkim raspravama o globalizaciji ekonomije. Hirst i Thompson su, osporavajući preterani hiperglobalistički optimizam s početka devedesetih, pored ostalog tvrdili da je umesto o globalizaciji danas primerenije govoriti o regionalizaciji svetskih ekonomskih tokova – suprotstavljajući na taj način ta dva procesa (Hirst and Thompson, 1996). Kastels, s druge strane, kako je već napomenuto u uvodu, smatra da nije neumesno govoriti o “regionalnoj globalnoj ekonomiji” jer regionalizam prati osnovnu matricu globalizacije koja se odnosi na ekonomsko prevazilaženje nacionalnih okvira i ograničenja, odnosno stvaranje privrednih mreža (Castells, 2000).

US – EU trgovinski odnosi

Odnosi između SAD i zemalja zapadne Evrope, takozvani transatlantski odnosi, zasnovani na saradnji u oblasti ekonomije, politike i bezbednosti jačali su i učvršćivali se tokom pedeset godina nakon Drugog svetskog rata. Uprkos izvesnim oscilacijama koje su bile izražene 60-ih godina u vreme vladavine De Gola u Francuskoj, transatlantski saveznici su gotovo o svim ključnim pitanjima savremenog sveta imali bezmalo nepodeljeno mišljenje, a njihovi ekonomski, a posebno trgovinski odnosi predstavljali su primer dobre partnerske saradnje. Prestankom Hladnog rata pojavile su se pukotine u tim odnosima koje su, između ostalog, zbog prethodne harmonične saradnje privukle znatnu pažnju zainteresovane javnosti.

Mada prevladava mišljenje da su pukotine izraženije na političkom nego na trgovinskom planu, ni potonje nisu zanemarive. U ovom trenutku u STO, koja igra ulogu svojevrsnog kvazi-trgovinskog suda, nalazi se 14 različitih sporova koji se odnose na evro–američke odnose i međusobne pritužbe. U zavisnosti od ugla posmatranja, ovaj podatak može delovati manje ili više uznemiravajuće. Izvesno je da, s obzirom na brojnost različitih ugovora, pojedini sporovi, čak i oni vredni više milijardi dolara predstavljaju tek kap u moru ukupne trgovinske saradnje (Schott). Međutim, ovi sporovi predstavljaju gotovo polovinu (47%) svih sporova koje EU ima sa svojim partnerima, dok istovremeno obim trgovinske saradnje EU sa SAD predstavlja tek nešto više od petine njene ukupne spoljnotrgovinske saradnje (22%). Zategnutost transatlantskih odnosa dolazi još više do izražaja ako se navedeni podatak uporedi sa činjenicom da EU nema ni jedan spor u STO sa ostatkom Evrope i afričkim zemljama sa kojima ostvaruje gotovo trećinu (32%) svoje trgovine (Kuehler, 2003).

Sporove između EU i SAD Bah (Bach) je podelio na tri oblasti: one koji se odnose na poljoprivredu, one koji se odnose na oblast tehnologije i one koji se tiču političkih odnosa, a istovremeno imaju ekonomsko-trgovinske implikacije.

Poslednjih godina ta lista je dopunjena i pitanjima koja se odnose na klasične protekcionističke mere, kao što je podizanje američkih carina na uvoz čelika.

Kada je o poljoprivredi reč, mora se istaći da i EU i SAD u velikoj meri vode neprincipijelnu slobodnotrgovinsku politiku koja se ogleda u subvencionisanju domaće poljoprivredne proizvodnje u razmerama koje se mere stotinama milijardi dolara, a SAD najavljuju i njihovo dalje povećanje. Time se poljoprivredni proizvodi iz nerazvijenih zemalja i zemalja u razvoju čine nekonkurentnim na tržištima razvijenih zemalja. Ovaj problem, o kojem će više reči biti u zaključku, uslovio je, između ostalog neuspeh ministarskih pregovora u okviru STO u Kankunu 2003, a najuticajniji zagovornici slobodne trgovine gotovo svakodnevno kritikuju ovakvu politiku. Kada je o međusobnim odnosima reč, problem poljoprivrede se najočitije manifestovao u nespremnosti EU da suspenduje kvote za uvoz banana iz karipske regije što je izazvalo odmazdu SAD koje su 1999. godine za 100% podigle carine za evropsku luksuznu robu. Mada ovaj slučaj deluje prilično bizarno, on dobro odslikava rivalitet i odmeravanje snaga između transatlantskih partnera.

Mnogo ozbiljniji i dugoročniji problemi vezani su za oblasti na koje utiču promene u tehnologiji. S jedne strane, reč je o promenama u oblasti biotehnologije koje su omogućile proizvodnju genetski modifikovane hrane čija je proizvodnja naročito rasprostranjena u SAD. EU je donela uredbu o zabrani uvoza takve hrane jer se ona u Evropi smatra štetnom za zdravlje. SAD smatraju, međutim, da je reč o protekcionističkoj meri kojom se onemogućava da više od deset vrsta poljoprivrednih proizvoda koji se proizvode na ovakav način, među kojima su kukuruz, goveđe meso, mleko itd, dospeju na evropske trpeze. Dodatne razmere ovaj spor je dobio činjenicom da su i mnoge druge zemlje van EU, osnažene evropskim primerom, donele slične uredbe.

Druga oblast sporenja u vezi sa tehnološkim promenama odnosi se na pitanja privatnosti podataka, intelektualne svojine u sajberprostoru i Internet trgovine, drugim rečima, regulisanja odnosa u jednoj potpuno novoj oblasti trgovine. Ovde je do izražaja došla suprotnost između dva principa. Insistiranje na samoregulaciji i ličnoj slobodi koji se preferira u SAD, nasuprot evropskoj sklonosti da reguliše industriju u ime javnog dobra. Ovaj spor svedoči da pitanje protekcionizma nije uvek, niti isključivo vezano za čisto tržišne odnose, za koje se, uostalom, načelno zalažu partneri sa obe strane Atlantika.

Treća oblast sporenja tiče se konsekvenci određenih političkih aktivnosti, kao što je uvođenje ekonomskih sankcija pojedinim zemljama. Već pomenuta, tokom devedesetih sve raširenija praksa SAD da sankcijama disciplinuju pojedine zemlje, dovela je do otpora EU. Ovo pitanje postalo je posebno važno u pojedinim slučajevima kao što su američke sankcije protiv Kube, jer su SAD proširile sankcije na svaku kompaniju koja posluje sa Kubom s obzirom da smatraju da je na Kubi eksproprisana svojina američkih građana. Ovakav stav SAD nije naišao na

odobranje EU koja je interese evropskih kompanija pokušala da zaštiti tako što je tražila da se politička pitanja odvoje od ekonomskih. Evropski argument bio je da se principom eksteritorijalnosti sankcija narušavaju temeljna pravila slobodne trgovinske igre. Nakon terorističkih napada na Njujork i Vašington, tačnije, nakon odluke SAD da povedu "rat" protiv terorizma pojavili su se novi politički inspirisani sporovi kao što je onaj u vezi sa zahtevom SAD da vrše kontrolu robe u nekim od najznačajnijih evropskih luka, ali i američki pokušaj da se onemoguće poslovi na rekonstrukciji Iraka kompanijama iz zemalja koje nisu podržale američku invaziju na tu zemlju.

Svi navedeni primeri svedoče da je tokom devedesetih došlo do pomeranja ravnoteže moći na svetskoj ekonomskoj i političkoj sceni. Razlog tome je pojava EU koja jednim glasom nastupa u većini ekonomskih sporova. Bilo bi pogrešno reći da je ova promena dovela u pitanje postojeći svetski ekonomski sistem. SAD kao njegov tvorac i EU načelno imaju jedinstven stav prema principima na kojima on počiva, ali se, s obzirom da se u praksi ti principi često krše, promenio način prevladavanja protivurečnosti koje zbog toga nastaju. Evropski otpori američkoj ambiciji da bude poslednja instanca u rešavanju svih problema inicirali su različite strategije kojima SAD pokušavaju da oslabe uticaj EU. Pokušaji SAD da direktno utiču na EU politiku prema pojedinim pitanjima tako što će se ona rešavati direktnim međusobnim razgovorima Vašingtona i Brisela nisu dali naročite efekte. Stoga se sve češće primenjuje strategija "podeli pa vladaj" kojom, kroz bilateralne pregovore sa pojedinim članicama Unije, SAD pokušavaju da ih pridobiju za sopstvena rešenja. Ova strategija stvara velike teškoće EU i sve su intenzivniji naponi Brisela da utiče na zemlje članice da izbegavaju takve pregovore. Najzad, kada to odgovara američkim interesima, SAD pokušavaju da probleme reše jačanjem trgovinskih odnosa sa EU (Kuehler, 2003). Ovaj poslednji način uticaja na EU postaje razumljiv ako se ima u vidu da poslednjih godina SAD svoje ekonomske i trgovinske interese sve više premeštaju iz Evrope u druge delove sveta, pre svega Aziju, što neki autori tumače jednim od razloga sve zategnutijih ukupnih evroatlantskih odnosa (Gritt, 2004).

Svaka od navedenih strategija na svoj način dodatno pojačava nepoverenje i političke napetosti između evroatlantskih partnera koje se odražavaju i na ekonomske odnose. Stoga se kao logično nametnulo pitanje da li je i na koji način moguće umanjiti uticaj političkih sporova na trgovinsku i ekonomsku saradnju. Pored toga, ovi problemi su otvorili paralelno pitanje sposobnosti STO da rešava i reguliše svetske trgovinske odnose, a samim tim se otvorilo i pitanje njene buduće transformacije. Jedan od odgovora je da je moguće nastaviti i razvijati trgovinsku saradnju uprkos političkim sporovima. Drugim rečima, to znači nastaviti sadašnju praksu otvaranja novih debata u okviru STO. Mada su sporovi koji se otvaraju u STO formulisani na način da omogućavaju njenu formalnu arbitražu, ta organizacija trenutno nema dovoljno nezavisnosti da ih efikasno rešava, naročito s obzirom na

činjenicu da je većina tih pitanja politički motivisana. Stoga se ovaj scenario čini najmanje verovatnim. Druga mogućnost je da se politički sporovi između evroatlantskih saveznika izmeste iz STO i da se rešavaju u bilateralnim razgovorima, a da STO bude nadležna isključivo za regulisanje trgovinskih odnosa. Mada logičan i doktrinarno prihvatljiv, ovakav scenario takođe je neizvestan i malo verovatan s obzirom na isprepletenost političkih i ekonomskih pitanja, što bi ponovo dovelo do situacije koja se pokušava prevazići. Najzad, izlaz bi se mogao pronaći u pokušaju da se STO osposobi da rešava i ona pitanja koja su opterećena političkim protivrečnostima. Prepreke takvom scenariju predstavlja doktrinarno shvatanje da su trgovinska pitanja suštinski različita od političkih sporova, kao i nužnost da se u tom slučaju izvrši temeljna rekonstrukcija STO, što bi nesumnjivo izazvalo nove sporove. Ipak, ukoliko se želi liberalizacija trgovinskih odnosa na globalnom nivou, ovaj scenario daje najviše šansi za uspeh takvog poduhvata. Na ovom mestu od koristi je povlačenje istorijske paralele sa stvaranjem nacionalnih slobodnih tržišta. Nasuprot preovlađujućem uverenju, «*ekonomska istorija otkriva da pojava nacionalnih tržišta nikako nije bila rezultat postepene i spontane emancipacije ekonomske sfere od kontrole vlade. Naprotiv, tržište je bilo rezultat svesne i često nasilne intervencije vlade koja je nametnula tržišnu organizaciju društvu radi neekonomskih ciljeva*» (Polanji, 2003:240). Ako je na nacionalnom nivou proces stvaranja slobodnog tržišta tekao na način koji ubedljivo opisuje Polanji, nema razloga da se veruje da bi stvaranje svetskog tržišta moglo biti ostvareno drugačije, odnosno bez potpore globalnih institucija koje bi imale i političku moć. No, sasvim je drugo pitanje da li se to želi. U svakom slučaju, pretpostavka da će tržišni mehanizam sam sebi otvoriti put i da je proces ekonomske globalizacije ireverzibilan upravo se sudara sa sve izraženijim protekcionističkim nastojanjima.²⁴

Slobodna trgovina i protekcionizam

Jedna od osnovnih pretpostavki multilateralizma na kojem se gradio svetski ekonomski poredak nakon Drugog svetskog rata bila je da će od slobodne trgovine sve zemlje imati koristi.

Ključni argument zagovornika slobodne trgovine jeste da ona omogućava svakoj zemlji da se specijalizuje za proizvodnju onih dobara u kojima može biti najkonkurentnija i od kojih može imati najviše koristi umesto da se iscrpljuje u proizvodnji svih neophodnih roba, što bi, čak i da je moguće, bilo neracionalno. Drugim rečima, slobodna trgovina je korisna kako za svaku zemlju ponaosob tako i

²⁴ Ovom zaključku u izvesnoj meri protivreči primer globalizacije finansijskih tržišta, kada su najmoćnije države sveta, SAD na prvom mestu, prihvatile logiku koju im je nametnulo tržište novca. No, treba primetiti da je i za takvu odluku bila neophodna odluka Reganove administracije.

za sve zemlje u celini, odnosno za svetski ekonomski sistem. Naravno, sve ovo pod uslovom da u formiranju cena odlučujuću reč ima tržište, a ne vlade koje bi svojim odlukama uticale na njihovu korekciju.

Već je nagovešteno da institucije, poput STO, koje bi trebalo da se brinu o obezbeđivanju stabilnosti svetskog slobodnotržišnog sistema, odnosno obezbeđivanju koristi koju bi od slobodne trgovine trebalo da ima svaka zemlja ponaosob, to često nisu u stanju jer pojedine zemlje, odnosno njihovi "nacionalni interesi" odlučujuće utiču kako na donošenje odluka tako i na realizaciju zahteva koje im STO postavlja.

Drugim rečima, ma šta tvrdili ekonomisti, efikasnost globalnog sistema slobodne trgovine još uvek presudno zavisi od procene pojedinih, posebno ekonomski najmoćnijih zemalja da li i u kojoj meri slobodna trgovina doprinosi njihovom blagostanju. Još od vremena Adama Smita ekonomisti liberalne orijentacije tvrde da protekcionizam najviše šteti onoj zemlji koja ga praktikuje. Izuzeci koji potvrđuju ovo pravilo, odnosno slučajevi u kojima protekcionizam može biti od koristi jednoj državi više su od teorijskog nego praktičnog značaja. Na primer, protekcionizam može biti koristan kada se sprovodi kao protivmera kojom se želi naterati druga zemlja da eliminiše svoje protekcionističke mere. U praksi, međutim, ovakvi slučajevi obično završavaju trgovinskim ratovima, a ne uklanjanjem protekcionizma. Protekcionizam može biti koristan i u slučajevima kada neka zemlja ima monopol nad proizvodnjom određenih dobara. U tom slučaju, naime, ona može ograničavati uvoz iz drugih zemalja ako joj to odgovara bez straha da će druge zemlje uzvratiti istom merom kada je u pitanju izvoz proizvoda nad kojima ima monopol. Mada teorijski moguća, takva situacija praktično ne postoji ako se izuzmu zemlje izvoznice nafte.

Drugim rečima, ekonomska teorija i ekonomisti kao najracionalniju meru, ukoliko se želi obezbediti blagostanje i prosperitet jedne zemlje, savetuju odustajanje od svake vrste protekcionizma. Čak i kada se može pomisliti da usled poremećaja na tržištu protekcionističke mere mogu dovesti do uspostavljanja ravnoteže, ekonomisti smatraju da je to najmanje efikasan način prevladavanja problema (Bhagwati).

Argumetni zagovornika slobodne trgovine time se ne završavaju. Protekcionizam, dokazuju dalje, ograničava izbor dostupnih roba i podiže njihovu cenu. Visoke cene pretežno domaće robe ograničavaju kupovnu moć, odnosno potražnju, što dovodi do pada proizvodnje, odnosno gubitka radnih mesta. Nasuprot tome, slobodna trgovina omogućava veći izvoz i porast broja radnih mesta u izvozno orijentisanim granama. Protekcionističkom politikom, tvrdi se, vlade osiromašuju svoje građane. Evropski potrošači, na primer, pored toga što plaćaju višu cenu za oporezovane uvozne poljoprivredne proizvode, istovremeno plaćaju poreze koji se koriste za subvencionisanje domaće poljoprivredne proizvodnje, kao i za birokratiju

koja je angažovana na sprovođenju protekcionističke regulative. S druge strane, slobodna trgovina obezbeđuje konkurenciju, tako da su domaći proizvođači usmereni na inovativnost i jačanje svojih poslovnih sposobnosti. Osim za pojedine zemlje, slobodna trgovina doprinosi i rešavanju globalnih ekonomskih problema. S obzirom da podstiče razvoj u ekonomski nerazvijenim zemljama, ona doprinosi rešavanju svetskog problema siromaštva. Nasuprot tome, protekcionizam zaoštava problem dužničkih kriza. Zajmovi koje nerazvijene zemlje uzimaju od zapadnih banaka teško da mogu biti vraćeni kada su im nedostupna zapadna tržišta.

Imajući u vidu ove tvrdnje ekonomista, postavlja se pitanje šta bi mogli biti racionalni argumenti zagovornika protekcionizma.

Prava priroda protekcionizma može se sagledati ako se ima u vidu da njegovi najvatreniji zagovornici ne dolaze iz redova profesionalnih ekonomista, što ne znači da ne koriste ekonomske argumente. Imajući u vidu blagostanje nacije, Patrik Bjukenen (Patric Buchanan), predsednički kandidat na poslednjim američkim izborima, tvrdi da je slobodna trgovina, koju po njegovom mišljenju najdoslednije zagovaraju i sprovode SAD, dovela do niza teškoća sa kojima se sada suočava američko društvo. Prvo, američki farmeri, koje smatra najefikasnijim poljoprivrednim proizvođačima, ne mogu bez zaštitnih mera države izdržati konkurenciju poljoprivrednih proizvoda koji dolaze iz zemalja koje nemaju zakone o zaštiti okoline poput onih koji opterećuju američke farmere i u kojima je istovremeno cena rada daleko niža nego u SAD. Otvarajući se prema svetu - ne samo u trgovinskom pogledu, tvrdi se dalje, SAD se deindustrijalizuju, što pored ostalog dovodi i do gubitka mnogih radnih mesta, pre svega za industrijske radnike. Osim što pojedine kategorije stanovništva dovodi u nepodnošljiv položaj, slobodna trgovina ugrožava i opšte nacionalne interese. SAD, na primer, postaju zavisne ne samo od stranih proizvoda široke potrošnje već i od onih koji služe očuvanju nacionalne bezbednosti. Pored toga, otvaranjem tržišta sve veći deo američkih firmi u potpunosti ili delimično prelazi u ruke stranih vlasnika. Upotpunjujući spektar oblasti za koje smatraju da su ugrožene slobodnom trgovinom, protekcionisti dokazuju da ono posredno ugrožava i međunarodnu ekonomsku stabilnost. Svoj argument zasnivaju na uvidu da je slobodna trgovina dovela do ogromnog, u istoriji nezabeleženog američkog spoljnotrgovinskog deficita koji je 2004. godine premašio 500 milijardi dolara, što čini oko 5% ukupnog američkog BNP. Ovakav deficit vodi slabljenju nacionalne valute, što stranu robu čini skupljom za američkog kupca. Pad tražnje na velikom američkom tržištu vodi padu proizvodnje u nerazvijenim zemljama, a to znači nemogućnost vraćanja dugova, odnosno dužničku krizu. Posledični lanac se završava time što oslabljena američka privreda u takvim situacijama više ne može priteći u pomoć. Najzad, tvrdi se da, s obzirom na veliki suficit koji imaju u trgovinskoj saradnji sa SAD, mnoge zemlje, a pre svih EU, ne smeju uzvratiti recipročnim protekcionističkim merama, ukoliko ih SAD jednostrano uvedu (Buchanan). Na sličan način, i drugi protekcionisti obrazlažu

potrebu za jačanjem američkog protekcionizma. Grift smatra da je epizoda sa uvođenjem carina na čelik, a zatim odluka da se one vrata na pređašnji nivo pod pritiskom STO samo primer koji pokazuje da SAD više ne mogu da upravljaju svojom trgovinskom sudbinom. Pa i više od toga, američka administracija ne čini ništa da se uspori proces integracije SAD u globalnu ekonomsku mrežu koja, po njegovom mišljenju, podrazumeva dalje ekonomsko opadanje SAD, odnosno socijalizaciju američke privrede i njeno spuštanje na nivo globalnog proseka (Grift).

Poredeći argumente obe strane, može se zapaziti da su argumenti zagovornika slobodnog tržišta pre svega u vezi sa ekonomskim blagostanjem pojedinaca, dok se argumenti protekcionista tiču zaštite ekonomskih interesa različitih društvenih grupa. Zagovornici slobodne trgovine ukazuju na dugoročnije, a protekcionisti na njene neposredne posledice. Argumenti zagovornika slobodnog tržišta apeluju na racio, dok protekcionisti pokušavaju da isprovociraju osećanja, nadasve nacionalno osećanje. Obe strane, pri tom, na različit način, pokušavaju da dokažu da stabilnost svetskog ekonomskog sistema zavisi od napuštanja njima suprotstavljenih gledišta koja, po njihovom mišljenju, dominiraju svetskom scenom. No, ključna razlika odnosi se na činjenicu da protekcionisti, čak i kada govore u ekonomskim kategorijama, podrazumevaju neekonomske posledice slobodne trgovine.

Činjenica je, međutim, da osnovni problem u svetskim trgovinskim odnosima trenutno ne predstavlja ni slobodna trgovina, ni protekcionizam. Mnogo ozbiljniji problem predstavlja hipokrizija koja se ispoljava u trgovinskoj politici razvijenih zemalja koje se načelno zalažu za principe otvorenog tržišta, bezuslovno zahtevajući njihovo poštovanje od nerazvijenih zemalja, dok istovremeno praktikuju prikrivene vidove protekcionizma²⁵ (Volerstin, 2003).

Klasični vidovi protekcionizma, kao što su visoke carinske barijere i uvozne kvote, uglavnom su napuštene u spoljnotgovinskoj politici visokorazvijenih zemalja. No, na delu je takozvani "novi protekcionizam" koji se ispoljava na različite načine i za koji Bagvati smatra da je uvek korak ispred mera koje se donose da bi se omogućilo funkcionisanje slobodnog tržišta. Najrasprostranjeniji vid novog protekcionizma je zalaganje za takozvanu "fer" trgovinu. Ovi zahtevi koji dolaze od razvijenih zemalja, kao što smo već napomenuli, podrazumevaju nametanje standarda u oblasti radnog i ekološkog zakonodavstva koji imaju za cilj da se proizvodni troškovi u nerazvijenim zemljama podignu na nivo koji opterećuje proizvođače u razvijenim zemljama. Mada protivnici ovakvih mera smatraju da su time prvenstveno pogođeni lokalni proizvođači, odnosno lokalni izvoznici iz nerazvijenih zemalja, razumno je primetiti da se ovakve mere delom nameću da bi se sprečio odliv kapitala iz razvijenih u nerazvijene zemlje motivisan upravo

---

25 Upravo ta činjenica objašnjava zašto obe strane s pravom smatraju da preovladava suprotni princip.

smanjenjem troškova proizvodnje. Drugi oblik novog protekcionizma koji navodi Bagvati specifičan je jer umesto ograničavanja uvoza ide za tim da se ograniči izvoz. Postavljanjem kvota na izvoz, kao što je na primer činio Japan ograničavajući izvoz automobila u SAD postiže se željeni protekcionistički efekat jer američko tržište mora biti zadovoljeno domaćom proizvodnjom tako da se smanjuje izvoz američkih automobila na japansko tržište. Pri tom japanski proizvođači nisu na gubitku jer, s obzirom na malu ponudu svojih automobila, mogu dopustiti njihovu visoku izvoznju cenu. Takođe, jedan od značajnih izvora protekcionizma, o kojem je već bilo reči, jeste subvencionisanje domaće proizvodnje. Ta praksa je naročito izražena u vidu subvencionisanja poljoprivredne proizvodnje u razvijenim zemljama. Mada se ova praksa najčešće tumači kao posledica pritiska farmera i snažnih poljoprivrednih lobija na vlade razvijenih zemalja, nama se ovaj argument čini više kao opravdanje za strategiju kojom se želi obezbediti relativna samodovoljnost u osetljivom pitanju kao što je proizvodnja hrane.

Ovde se postavlja pitanje zbog čega protekcionističke mere, makar i u vidu novog protekcionizma, imaju podršku vlada razvijenih zemalja uprkos argumentima liberalno orijentisanih ekonomista da je protekcionizam štetan prvenstveno za zemlje koje ga praktikuju. Nameću se dva odgovora na ovo pitanje. Pre svega, model slobodne međunarodne trgovine u čistom obliku pretpostavlja da će usled uvoza strane robe doći do opadanja domaće proizvodnje, pa čak i bankrota nekih preduzeća sa svim posledicama koje takva činjenica za sobom nosi. Međutim, na nacionalnom nivou smanjenje dobiti proizvođača manje je od povećanja dobiti koju imaju potrošači usled toga što troše manje novca na kupovinu jevtine strane robe. Činjenica da nabavljaju jevtiniju stranu robu omogućuje im pri tom da kupuju više robe i time popravljaju kvalitet života. Pretpostavka ovog modela je situacija pune zaposlenosti, odnosno da će istovremeno ljudi koji su ostali bez posla i preduzetnici pronaći nove poslove i prostor za investiranje u granama koje su izvozno orijentisane. Upravo ova situacija, međutim, ne deluje realno, osim za pojedine zemlje u pojedinim istorijskim trenucima, kao što je recimo bio slučaj sa SAD u situaciji nakon Drugog svetskog rata. Odgovor zagovornika slobodne trgovine glasi da uzrok nezaposlenosti nije slobodna trgovina već tehnološki razvoj koji omogućava radno intenzivniju proizvodnju (Livanos Cattani). Mada deluje razumno, ovakav odgovor ne rešava problem jer u uslovima porasta nezaposlenosti predstavljeni model slobodne trgovine ne daje očekivane efekte.

Drugi razlog nalazi se u činjenici da samoregulativni mehanizam tržišta ne deluje automatski, potrebno je da prođe neko vreme da bi se nakon inherentnih poremećaja sistem doveo u ravnotežu.²⁶ Takvi periodi, koji u teoriji i istoriji mogu izgledati kao neznatni isečci vremena, pojedincima se ukazuju kao godine teških

²⁶ Ovakav zaključak odnosi se na idelno zamišljenu situaciju perfektnog tržišta. U situaciji kada su tržištu podređeni samo roba i usluge protivrečnosti su znatno izraženije.

iskušenja i nedaća. Zainteresovanost nacionalnih političkih elita za glasove ugroženog dela populacije, kao i samoorganizovanje ugroženih grupa, predstavljaju stoga stalne izvore protekcionizma.

Zaključak

Osnovni zaključak ovoga teksta je da se problem protekcionizma i slobodne trgovine ne može analizirati izolovano, van konteksta širih ekonomskih i društvenih procesa. Slobodna trgovina sama po sebi može predstavljati činilac internacionalizacije, pa i globalizacije ekonomije, ali je mnogo više pod uticajem promena i protivrečnosti u svetskom kapitalističkom sistemu koji nije samo ekonomski već se mora posmatrati kao totalitet ekonomskih, političkih i kulturno-ideoloških međusobno povezanih elemenata.

U raspravi o slobodnoj trgovini i protekcionizmu prožima se više nivoa. Osnovni nivo vezan je za činjenicu da ukoliko slobodnu trgovinu shvatimo kao slobodno tržište robe na međunarodnom nivou, postoji stalna potreba da ono bude regulisano državnom intervencijom jer, s obzirom da ostali faktori proizvodnje koji čine slobodno tržište nisu slobodni, ne može se očekivati efekat samoregulacije robnog tržišta na svetskom nivou.

Drugi nivo vezan je za ponašanje velikih kompanija. Ma koliko se zalagale za slobodno tržište u situacijama kada im ono odgovara, one će, u za njih kriznim situacijama, pokušati da izvrše pritisak na državu iz koje potiču da im različitim merama pritekne u pomoć.²⁷ Za pojedine države, međunarodni sporazumi koji regulišu pitanja slobodne trgovine, još uvek su drugorazredni u odnosu na interese nacionalne ekonomije. O tome svedoče slučajevi i sporovi koji se vode u okviru STO. Najmoćnije države, koje predstavljaju stub postojećeg međunarodnog sistema, ponašaju se slično, samo što, iz razumljivih razloga, svoj protekcionizam prikrivaju ideološkim zalaganjem za slobodno tržište, dok u stvarnosti sve češće primenjuju različite vidove «novog protekcionizma».

Takozvana *win-win* situacija, koja pretpostavlja da od slobodne trgovine imaju koristi sve zemlje koje su u nju uključene, samo je delimično prisutna u uslovima nejednake razmene. Naime, razvijenije zemlje imaju mnogo više koristi od slobodne trgovine od onih koje su u nepovoljnijoj startnoj poziciji. Činjenica da i pored toga sve veći broj zemalja postaje članicom STO, može se objasniti time što pojedinačne zemlje, ukoliko nisu uključene u međunarodne tokove, jednostavno nemaju nikakvu razvojnu šansu, s obzirom da su pojedinačna nacionalna tržišta

---

²⁷ Ovo se pre svega odnosi na velike nacionalne korporacije, kao i na one transnacionalne i globalne korporacije koje su pretežno nacionalno utemeljene.

nedovoljna za podsticanje razvoja, pa su zbog toga osuđene na siromaštvo. To, međutim, na duži rok vodi gubitku legitimiteta svetskog ekonomskog poretka, ali i zastojima u njegovom funkcionisanju²⁸.

Protekcionizam nerazvijenih zemalja, iako mnogo izraženiji, ne ugrožava ozbiljno međunarodni sistem slobodne trgovine. Najveću opasnost za taj sistem predstavlja protekcionizam najmoćnijih zemalja. Do njega neminovno dolazi u situaciji opadanja ekonomske moći. Ovde, međutim, treba naglasiti da protekcionizam ne dovodi sam po sebi do opadanja ekonomske moći. On je najčešće posledica te činjenice. Zapravo, moglo bi se reći da u uslovima postojećeg međunarodnog ekonomskog sistema i sam sistem slobodne trgovine predstavlja, u širem smislu reči, protekcionističku meru kojom se štiti ekonomska moć monopolističkih privreda. U situacijama kada one, bez obzira na razloge, gube monopol i u relativnom smislu počnu da opadaju javljaju se tendencije ka ekonomskom protekcionizmu kao alternativu u pokušaju da se moć očuva. Upravo u tome treba tražiti razloge prikrivenog protekcionizma trenutno ekonomski najmoćnije sile sveta.

Način da se protekcionizam eliminiše teško je zamisliti u uslovima sadašnjeg *međunarodnog* ekonomskog poretka. Institucije koje bi trebalo da štite slobodnu trgovinu poput STO, nemoćne su bez političke moći koju ne poseduju, pa otuda ne čudi da ih mnogi doživljavaju kao oruđe u rukama ekonomski razvijenih zemalja. Globalna ekonomija²⁹, koja pruža mogućnost iskorenjivanja protekcionizma, nezamisliva je, međutim, bez prethodne, ili istovremene političke globalizacije. Pri tom, kao i u slučaju ekonomske globalizacije, političku globalizaciju treba razlikovati od političke internacionalizacije. Potonja ostavlja prostor za hegemonizam politički i vojno najmoćnijih svetskih sila. Politička globalizacija, s druge strane, pretpostavlja stvaranje globalne vlade koja bi mogla eliminisati, ako ne sve razlike među ljudima, a ono bar one koje se tiču državljanstva. Tek u tom slučaju, pri tom krajnje neizvesnom, moglo bi se očekivati stvaranje globalne ekonomije i u okviru nje ostvarenje principa slobodne trgovine.

²⁸ Mada u izvesnoj meri preteran, Volerstinov komentar na aktuelna zbivanja dobro ilustruje ove probleme: «U Kankunu, manje-više ujedinjene snage Severa gurale su svoj program otvaranja granica Juga za svoju robu i kapital, dok su štatile intelektualnu svojinu Severa (patente). Jug se kontraorganizovao. Brazil je preuzeo vođstvo stvaranjem Grupe 21 (uključujući Indiju, Kinu i Južnu Afriku), koja je rekla, u suštini, da Jug, za uzvrat, insistira na otvaranju granica Severa za poljoprivredu i proizvode Juga. U ovoj bici, Grupa 21, koju čine »srednje sile«, dobila je podršku siromašnijih zemalja, posebno u Africi. Pošto Sever nije želeo, iz svojih unutrašnjih političkih razloga, da učini bilo kakav ozbiljan ustupak Jugu, a Jug se nije pomerio s mesta, rezultat je bio – zastoj. Ovo je svako video kao političku pobjedu država Juga. Trebalo bi da je jasno da je ova pobjeda postala moguća zbog sticaja okolnosti - geopolitičke slabosti SAD i jačanja snaga iz Porto Alegrea. STO je sada stvarno mrtav» (Volerstin, 2003).

²⁹ Pod ovim pojmom podrazumevamo celinu ekonomskih odnosa koja je globalno organizovana, a ne samo neke aspekte, poput finansijskog tržišta, koje je u znatnoj meri već postalo globalno.

Nasilje koje u izvesnoj meri ovakav model stvaranja globalne ekonomije podrazumeva nekome može izgledati identično nasilju koje podrazumeva hegemonistički model kojim se žele očuvati postojeći odnosi u internacionalizovanoj ekonomiji.³⁰ Razlika je, međutim, suštinska i tiče se legitimiteta koji nasilje ima u jednom ili drugom modelu. Naravno, sasvim je druga stvar da li i u kojoj meri bilo međunarodni, bilo globalni kapitalistički sistem imaju legitimitet, ali to pitanje već prevazilazi okvire ovog teksta.

Literatura

- Anderson Stuart: "Unclean Hands: America's Protectionist Policies", <http://www.freetrade.org/pubs/freetotrade/chap6.html>
- Arrighi, Giovanni (1999): "Global Market", *Journal of World-Systems Research*, Vol. V, No. 2
- Bach P. G. Jonathan (1999): "U.S. - EU Trade Issues", <http://www.fpif.org/pdf/vol4/37ifeu.pdf>
- Bartlett Bruce: "The Truth About Trade in History", <http://www.freetrade.org/pubs/freetotrade/chap2.html>
- Bhagwati Jagdish: "Protectionism", <http://www.econlib.org/library/Enc/Protectionism.html>
- Bhagwati Jagdish and Panagariya Arvind (2001): "The Truth about Protectionism", <http://www.bsos.umd.edu/econ/panagariya/apecon/ET/FT2-JB-AP-Truth%20about%20Protectionism-Mar29-01.htm>
- Blinder S. Alan: "Free Trade", <http://www.econlib.org/library/Enc/FreeTrade.html>
- Buchanan J. Patrick (2002): "Is Protectionism America's Future?" <http://www.theamericancause.org/patisprotectionismprint.htm>
- Čalić, Žanin-Mari (2004): *Socijalna istorija Srbije 1815-1941*, Clio, Beograd
- Cameron Fraser (2002): "Transatlantic Relations: A European Perspective", <http://www.euractiv.com/Article?tcaturi=tcm:29-117097-16&type=Analysis>
- Conte and Carr: "Outline of the U.S. Economy" (Ch. 10), http://economics.about.com/od/freeeconomicstextbooks/a/us_economy.htm
- Finnegan William (2003): "The Economics of Empire", <http://www.mindfully.org/WTO/2003/Economics-Of-EmpireMay03.htm>
- Frankel, A. Jeffrey (1997): *Regional Trading Blocs in the World Economic System*, Institute for International Economics, Washington D.C.

³⁰ Ovdje bi se moglo dodati i nasilje koje se podrazumeva u cilju očuvanja nacionalne ili kulturne samodovoljnosti.

- Griswold T. Daniel: "The Fast Track to Freer Trade", <http://www.freetrade.org/pubs/briefs/bp-034.html>
- Gritt A. Jennifer (2004): "EU Rising", http://www.stoptheftaa.org/artman/publish/article_122.shtml
- Hirst, Paul and Thompson, Grahame (1996): *Globalization in Question*, Polity press, Cambridge
- Hulsman C. John (2001): "How to Improve U.S.- EU Trade Relations", <http://www.heritage.org/Research/TradeandForeignAid/BG1499.cfm>
- IMF Staff: "Globalization: Threat or Opportunity?" <http://www.imf.org/external/np/exr/ib/2000/041200.htm>
- Kastels, Manuel (2000): *Uspon umreženog društva*, Golden marketing, Zagreb
- Kenedi, Pol (1999): *Uspon i pad velikih sila*, CID, Podgorica
- Kobrin J. Stephen: "The End of Globalization?" <http://www.aicgs.org/research/911/kobrin.shtml>
- Kuehler Natalie: "Trans-Atlantic Trade Disputes - From Conflict To Crisis?" <http://www.euractiv.com/Article?tcaturi=tcm:29-116970-16&type=Analysis>
- Lindstorm Gustav ed. (2003): "Shift or Rift – Assessing EU/US Relations after Iraq", <http://www.iss-eu.org/chaillot/bk2003.pdf>
- Livanos Cattani Maria: "Standing Up for the Global Economy", <http://www.icc.org>
- Miller H. Vincent & Elwood R. James: "Free Trade or Protectionism - The Case Against Trade Restrictions", <http://www.isil.org/resources/lit/free-trade-protectionism.html>
- Polanji, Karl (2003): *Velika transformacija*, Filip Višnjić, Beograd
- Powell Jim: "Protectionist Paradise?" <http://www.freetrade.org/pubs/freetotrade/chap7.html>
- Principato O. Gregory (2004): "Transatlantic Trade Relations and Problems of US-EU Trade", <http://www.eab-berlin.de/berichte/p-r/berichtprincipato270904.pdf>
- Raghavan Chakravarthi (2001): "Increasing Us Protectionism or Mere 'Warts' In Open Regime?" <http://www.twinside.org.sg/title/warts.htm>
- Rempel Gerhard (2000): "Mercantilism", <http://mars.acnet.wnec.edu/~grempe/courses/wc2/lectures/mercantilism.html>
- Rowley K. Charles ed. (2002): "Trade Protectionism", <http://www.econ.duke.edu/Papers/Other/Tower/Protectionism.pdf>
- Ruggie G. John (2001): "Sustaining the Single Global Economic Space", <http://www.globalpolicy.org/reform/2001/0221rg.htm>
- Schott J. Jeffery and Hufbauer Gary (2002): "Transatlantic Trade Relations: Challenges for 2003", <http://www.iie.com/research/trade.htm>
- Sklair, Leslie (1999): "Competing Conceptions of Globalization", *Journal of World-System Research*, Vol. V, No. 2
- Soros, Dž. (1999): *Kriza globalnog kapitalizma*, Samizdat B92, Beograd

Volerstin, Imanuel (2000): *Utopistika ili istorijski izbori dvadeset prvog veka*, Republika, Beograd

Volerstin, Imanuel (2003): "Kankun: Kolaps ofanzive neoliberalizma", Republika, Vol XV, No 320-321